

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

Денискіна Ганна Олександрівна

УДК 811.161.2' 42

СТРУКТУРНІ І КОМУНІКАТИВНІ ПАРАМЕТРИ
ЖАНРУ ВІЛЬНОГО ІНТЕРВ'Ю
(на матеріалі телепередач 2000 – 2004 років)

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – академік АПН України,
доктор філологічних наук, професор
МАЦЬКО Любов Іванівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, завідувач
кафедри стилістики української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
СТИШОВ Олександр Анатолійович,
Київський національний лінгвістичний
університет, завідувач кафедри фонетики
і граматики слов'янських мов.

кандидат філологічних наук,
БИБИК Світлана Павлівна,
Інститут української мови НАН України
старший науковий співробітник
відділу стилістики і культури мови.

Провідна установа – Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
кафедра української мови і загального мовознавства,
Міністерство освіти і науки України, м. Вінниця.

Захист відбудеться “ 19 ” квітня 2005 року о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова,
01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “ 10 ” березня 2005 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гальона Н.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Немає сфери людської діяльності, яку не можна було б розглянути крізь призму спілкування. Сам процес спілкування на сучасному етапі розвитку української літературної мови виокремлюється у самостійну сферу діяльності з власною стратегією реалізації тих чи інших комунікативних, пізнавальних, агітаційних завдань. Усе актуальнішою стає проблематика досліджень, пов'язана з цим процесом, особливо у сфері телевізійної масової інформації. Такі науки, як мовознавство, психологія, філософія, соціологія повсякчас звертаються до традиційних проблем з багатовіковою історією, які коротко формулюються: “мова і мислення”, “мова і спілкування”. Природно, що до уваги окремих дисциплін потрапляють лише ті аспекти комунікації, які найтісніше пов'язані з предметом кожної з них.

Подолати різницю у підходах до вивчення спілкування можливо лише за умов розгляду цього процесу як складного соціолінгвістичного феномена, що потребує не тільки міждисциплінарних досліджень, але й інтеграції усіх накопичених знань на основі певного методологічного принципу. У лінгвістиці, комунікативістиці, прагматиці та інших науках, що займаються вивченням феномена спілкування, були спроби розробити подібний метод аналізу, який дозволив би об'єктивувати наші уявлення про змістову структуру і змістову насиченість тексту. Роботи О.О. Потебні, О.М. Пешковського, Л.В. Щерби, М.М. Бахтіна, О.А. Земської, М.М. Кожиної, Н.Д. Арутюнової, С.Я. Єрмоленко, Ф.С. Бацевича та багатьох інших вчених мають величезну вагу для подальшої розробки інтегруючих методів вивчення складного процесу комунікації.

Необхідність вивчення мови в динаміці її розвитку і реального функціонування зумовлена важливістю суспільної функції, яку виконує українська літературна мова в новітньому інформаційному просторі. Сучасна функціональна стилістика, психолінгвістика, соціолінгвістика та теорія комунікації дали змогу розробити велику кількість моделей спілкування, але жодна з них не висвітлює всього розмаїття проблем, пов'язаних з особливостями функціонування діалогічної форми телевізійного дискурсу. Важливого значення під час вибору напрямків і методів вивчення комунікативного процесу набуває принцип діалектичної єдності мови і мовлення: мова існує лише в мовленні і завдяки мовленню. Наукові пошуки вітчизняних та зарубіжних учених спрямовані на розгляд соціальної функції та соціальної зумовленості діалогу, а також способів вираження комунікативного наміру мовця (Т.М. Нікулішина, Н.І. Формановська, Г.П. Апалат), характеру відношень та особливостей смислового зв'язку реплік у межах діалогічної єдності (П.С. Дудик, Н.Ю. Шведова), культурологічних та соціальних факторів впливу на вибір мовцем конкретного мовного матеріалу (Н.Д. Арутюнова, Л.І. Мацько). Аналізу лінгвістичних особливостей телевізійного мовлення присвячені праці С.В. Светани, Б.О. Зільберта, О.А. Лаптевої, О.О. Суської, М.І. Прожогіної, О.А. Стишова. Закономірним продовженням подібних досліджень є вивчення структурних і мовно-комунікативних характеристик різних типів діалогічного дискурсу у сфері

телевізійних засобів масової інформації. Вільне інтерв'ю належить до особливого різновиду телевізійного дискурсу, що ґрунтується на безпосередній мовленнєвій взаємодії його учасників.

Жанр інтерв'ю досліджувався як метод добору інформації (В.В. Кураніна), як засіб передачі внутрішнього стану людини (В.Г. Германов); аналізувалися жанрові (В.В. Сиченков), структурні, семантичні і прагматичні особливості (Г.П. Апалат) текстів-інтерв'ю російської та англomовної преси, синтаксичні особливості радіоінтерв'ю (А.Ф. Архипов), прояви мовленнєвої інерції (І.М. Прожогіна) та маркери кооперативності (Г.Ф. Морошкіна) у телевізійному інтерв'ю. Однак структурні та комунікативні параметри саме українського телевізійного діалогічного мовлення у жанрі вільного інтерв'ю (ВІ) не потрапляли дотепер у коло лінгвістичних досліджень.

Актуальність теми дисертації зумовлюється потребою визначення та ґрунтовного опису структурних та комунікативних параметрів жанру вільного інтерв'ю як особливого різновиду українського телевізійного діалогічного дискурсу. Вивчення інституційних типів мовленнєвого спілкування перебуває у центрі уваги соціолінгвістики, прагмалінгвістики, лінгвістики тексту, разом з тим конститутивні ознаки телевізійного діалогічного дискурсу ще не визначені. У теорії комунікації важливим є з'ясування закономірностей зміни комунікативних ролей у різновидах вільного телеінтерв'ю, а також встановлення типології стратегій і тактик ведення діалогу та особливостей їх мовного вираження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження відповідає науковій програмі координаційної ради Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні "Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності" та пов'язане з напрямком наукової діяльності кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова "Дослідження проблем гуманітарних наук" та комплексної теми "Стилiстика української мови", що передбачає вивчення структурних і комунікативних складових жанру вільного інтерв'ю, а також особливостей їх мовного вираження на матеріалі усного діалогічного телевізійного мовлення. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №10 від 26 квітня 2001р.) та за координована науковою радою "Українська мова" Інституту української мови НАН України (протокол №14 від 20 лютого 2003р).

Мета роботи полягає у з'ясуванні структурних і мовно-комунікативних параметрів телевізійного діалогічного дискурсу в жанрі вільного інтерв'ю.

Досягнення визначеної мети передбачає розв'язання низки конкретних завдань:

- дослідити системні властивості діалогічного телевізійного мовлення з позицій лінгвістики тексту й аналізу дискурсу;
- уточнити поняття телевізійного діалогічного дискурсу;
- з'ясувати роль і специфіку діалогу в структурі телевізійного дискурсу;
- визначити місце вільного інтерв'ю серед діалогічних жанрів телевізійного дискурсу;

- описати структурні параметри жанрово-композиційної системи вільного інтерв'ю та розкрити роль позамовних чинників у функціонуванні досліджуваного різновиду телевізійного дискурсу;
- на основі аналізу фактичного матеріалу кваліфікувати основні типи реплік та дослідити особливості їх мовного вираження;
- виявити і описати параметри комунікативної взаємодії учасників комунікації в інформаційному, проблемному та портретному різновидах жанру вільного інтерв'ю;
- охарактеризувати особливості статусно-рольових відношень між комунікантами в жанрі вільного телеінтерв'ю та мовні засоби їх вираження.

Предмет дослідження – структурні та мовно-комунікативні параметри діалогічного дискурсу в жанрі вільного телеінтерв'ю.

Матеріалом дослідження обрано українське усне телевізійне діалогічне мовлення, а саме: тексти телевізійних передач “Саме той” та “Зустріч у “Бістро” телекомпанії “Травіс” (записано на відеоплівку, дешифровано і проаналізовано тексти 75-ти випусків, які вийшли в ефір з 2000 по 2004 рр.)¹. Використання цього матеріалу вмотивоване насамперед тим, що обидві передачі будуються у жанрі діалогу-інтерв'ю і виходять у прямому ефірі. Для дослідження відбиралися телепередачі, учасниками яких були відомі державні, політичні, громадські, освітні та наукові діячі, а також діячі культури і мистецтва. Широке коло запрошених до участі в обох телепередачах зумовлює їх тематичну різноплановість. Обидві передачі є популярними і виходять в ефір на телевізійних каналах, що покривають всю територію країни (1-й національний, “Травіс”) у найбільш зручний для глядачів різних соціальних верств вечірній час, з однаковою тривалістю (25-30 хв). Зазначений обсяг проаналізованого матеріалу (загальна кількість слів 169340; загальна кількість реплік 4490) зумовлений вимогою статистичної достовірності результатів дослідження.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві здійснено комплексний структурно-комунікативний аналіз телевізійного діалогічного мовлення в жанрі вільного інтерв'ю. Вперше розроблено типологію реплік телевізійних діалогів і з'ясовано особливості їх мовного вираження, встановлено реєстр комунікативних стратегій і тактик, що застосовуються інтерв'юером та респондентом у жанрі вільного інтерв'ю. Вперше з'ясовано закономірності зміни комунікативних ролей учасників під час спілкування в жанрі вільного інтерв'ю і особливості мовленнєвої взаємодії між інтерв'юером та різними групами респондентів.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що аналіз структурних і мовно-комунікативних особливостей діалогів у жанрі вільного інтерв'ю сприяє розв'язанню теоретичних питань прагмалінгвістики, теорії тексту та аналізу дискурсу. Дослідження комунікативних стратегій і тактик, а

¹ – Із записами можна ознайомитись у приватній відеотеці телеканалу “Травіс”, а також у відеотеці кафедри стилістики української мови НПУ імені М.П. Драгоманова.

також особливостей зміни комунікативних ролей учасників спілкування в жанрі вільного інтерв'ю сприяє подальшій розробці теоретичних питань комунікативної лінгвістики.

Практичне значення дисертації полягає у можливості використання отриманих результатів у курсі теоретичної та функціональної граматики, стилістики української мови, у спецкурсах з теорії дискурсу, а також при вивченні усного (зокрема телевізійного) мовлення та особливостей мовного впливу у сфері масової та міжособистісної комунікації. Результати дисертаційного дослідження можуть бути залучені для розробки та викладання вузівських курсів з журналістської та редакторської майстерності (зі спеціальності “Журналістика” і “Видавнича справа та редагування”), а також для створення спеціальної науково-дидактичної літератури.

Методи дослідження. Основними методами дослідження є описовий і метод лінгвістичного спостереження та інтерпретації мовних одиниць, а також метод дискурсивного аналізу, який охоплює структурний, контекстуальний та інтенціональний аналізи. Для визначення особливостей мовленнєвої взаємодії учасників інтерв'ю застосовувався кількісний метод, який дає змогу з'ясувати частоту досліджуваних явищ.

Апробація та впровадження результатів дисертації. Основні теоретичні положення і результати дисертаційного дослідження викладено у доповідях на звітно-наукових конференціях викладачів, наукових семінарах кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2000, 2001, 2002, 2003, 2004 рр.), на науково-практичній конференції “Сучасні тенденції розвитку слов'янських мов (присвяченій пам'яті М.М. Пилинського)” (Київ, 18 – 19 грудня 2002 року), на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість” (Київ, 27 – 28 березня 2003 року), на III-й міжнародній науковій конференції “Актуальні проблеми менталінгвістики” (Черкаси, 7 – 10 квітня 2003 року), на міжнародній науковій конференції “Традиції Харківської лінгвістичної школи у світлі актуальних проблем сучасної філології (присвяченій 200-річчю Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна)” (Харків, 5 – 7 жовтня 2004 року). Результати дисертаційного дослідження впроваджені на уроках української мови с/ш №163 м. Києва (довідка №06 від 14 січня 2005р.) та практичній роботі журналістського колективу програми “Молодіжна телевізійна служба” каналу ТРК “Київ” (довідка №407 від 18 грудня 2004р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображені в 10 публікаціях, із них 8 – у виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів з висновками, загальних висновків, бібліографії, списку літератури, списку джерел ілюстративного матеріалу і додатків. Ілюстративний матеріал охоплює 9 таблиць, 2 схеми, 4 діаграми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт, предмет і методи дисертаційного дослідження, новизну, теоретичне значення і практичну цінність одержаних результатів та форми їх апробації.

У **першому розділі** – *“Телевізійне мовлення як об'єкт дослідження у сучасному мовознавстві”* – розглянуто системні властивості українського телевізійного діалогічного мовлення з позицій лінгвістики тексту і аналізу дискурсу, уточнено поняття телевізійного дискурсу, з'ясовано вплив екстра- та інтралінгвістичних чинників на його формування, окреслено особливості співвідношення усної і писемної форми у телевізійному діалогічному дискурсі, визначено місце вільного інтерв'ю серед діалогічних жанрів у структурі телевізійного дискурсу.

Телевізійне мовлення кваліфікується як дистанційне, ідеологічно зв'язане, реалізоване у специфічних студійних умовах, спрямоване на розосередженого кількісно невизначеного адресата і застосовуване ЗМІ з метою впливу на думки і вчинки масової аудиторії.

Телевізійний діалогічний дискурс у структурі засобів масової інформації може бути визначений як одиниця етно-, соціо-, психолінгвістичної комунікації, що характеризується смисловою і мотиваційною цілісністю і становить систему елементів, призначених для вирішення конкретних ієрархічно організованих завдань спілкування за посередництва відповідних телевізійних жанрів. Діалог у структурі телевізійного дискурсу формують: комунікативна ситуація, інтенція комунікантів і структурно-комунікативні параметри жанру. Діалогічна ситуація є стандартною за своїми параметрами і регулюється композиційними схемами відповідних телевізійних жанрів. Діалогічність телевізійного дискурсу виявляється не лише у певних жанрових формах, а пов'язується із взаємодією у телевізійному просторі різних свідомостей, смислових позицій, культур.

Усна форма мовлення реалізується в умовах телевізійної діалогічної комунікації як дистанційне спілкування, опосередковане технічними знаковими системами, які здійснюють відчуження повідомлення від комунікантів. Спонтанне телевізійне діалогічне мовлення наближається до усно-розмовного завдяки можливості відтворення міміко-жестових, кінетичних та інших засобів. Різниця між розмовним і усним телевізійним діалогічним мовленням частково виявляється: у тематичному плані (побутова тематика властива відповідно розмовному мовленню, а суспільно значуща – телевізійному); у плані розгортання мовлення (у розмовному діалозі переважають короткі репліки, телевізійному властиві розгорнуті репліки); у ситуативному плані (неофіційне оточення розмовного мовлення протистоїть умовам телевізійної студії). Телевізійному діалогу притаманне застосування прийомів інтимізації мовлення, які покликані оживити розмову, зробити її ближчою до глядачів, а це, у свою чергу, сприяє появі цілого ряду явищ, які зближують телевізійне мовлення з розмовним, зокрема: 1) Використання частки *ну*, особливо на початку речення: *“Ну, якщо Вам так відверто сказати...”* (“СТ”10.01.200 р.). 2) Можлива відсутність чітко окреслених меж

речення, повтори, перебудова фрази – те, що викликане спонтанністю мовлення: “Ну... я... е... мені важко казати про моїх колег... я хочу сказати, що Міністерство охорони здоров'я... ми завжди з розумінням і повагою ставилися до профільного нашого комітету...” (“СТ”16.06.2001р.). 3) Велика кількість незакінчених та неповних речень типу: “Більше нічого...”; “Ні, можливо, Ви б це сприйняли як-небудь...”; “Розумію...”. 4) Логічне членування мовного потоку за допомогою прислівників – *по-перше, -по-друге* і т. д.: “(...)І не лише Міністерство веде таку роботу і творить нові підручники. Це – по-перше. По-друге, ми маємо можливість використовувати альтернативні підручники...” (“СТ”17.06.2001р.). 5) Велика кількість розмовної, експресивної лексики, залучення тропів, стилістичних фігур з метою увиразнення мови, невелика кількість прикметникових та дієприкметникових зворотів, заміна мовцем великих цитат їх переказуванням, пояснення маловідомих термінів, округлення цифр тощо.

До писемної форми телевізійне мовлення наближують офіційні умови, за яких відбувається спілкування, та попередня підготовка, що передує будь-якій передачі навіть в умовах прямого ефіру. Образ процесу комунікації, створений телебаченням, найбільш наближений до об'єктивної дійсності, але не тотожний їй. Зміст телевізійного діалогу формується шляхом інтеграції інтра- та екстралінгвістичних чинників. Перші становлять матеріальну основу вираження повідомлення, а другі – виконують допоміжну функцію як засоби заповнення лексично не представлених позицій у структурі діалогу.

У лінгвістиці поняття жанру мовлення розглядається не лише як вид мовленнєвого твору (М.Г. Подолян), вид цілісного висловлення (М.М. Бахтін), але і як динамічна структурна модель, яка втілюється у деякій множині конкретних мовленнєвих творів (Л.І. Мацько, О.С. Троянська), як суцвіття об'єднаних в єдине ціле мисленнєвих актів (А. Вежбицька). Специфіка телевізійного інтерв'ю як жанру виявляється в тому, що факт, подія та їхнє суспільне значення висвітлюються через повідомлення, думки та судження співрозмовника, який є спеціалістом у відповідній галузі і володіє актуальною інформацією. Жанр вільного інтерв'ю (ВІ) протиставляється за рівнем стандартизованості жанрам інтерв'ю-анкети, бліц-інтерв'ю, протокольного інтерв'ю та інтерв'ю-допиту, оскільки відрізняється різноплановою тематикою запитань, які композиційно пов'язані між собою, можливістю коментарю, уточнення або висловлення свого погляду з боку інтерв'юера. ВІ залежно від предмета обговорення розшаровується на конкретніші різновиди: інформаційне інтерв'ю (мета – одержання суспільно значущої інформації за допомогою авторитетної особистості як носія цієї інформації), портретне інтерв'ю (мета – всебічне висвітлення запрошеної видатної особистості), проблемне інтерв'ю (мета – виявлення різноманітних аспектів (позитивних і негативних) явища (події, факту), що обговорюється). Цілісність цього типу дискурсу базується на взаємодії статичних і динамічних властивостей його структури. Статичний каркас вільного інтерв'ю полягає у незмінності його зовнішньої композиції: це завжди форма діалогу, що складається зі стимулювальних реплік ведучого і відповідей респондента, які послідовно чергуються. Динаміка структури визначається рухомістю комунікативно-прагматичного контексту ВІ, що виявляється у послідовному ланцюгу мовленнєвих дій.

У другому розділі – “*Мовноструктурні параметри жанру вільного телеінтерв’ю*” – описано формальні структурні елементи жанрово-композиційної системи ВІ, на основі аналізу фактичного матеріалу кваліфіковано функціональні типи реплік та охарактеризовано особливості їх мовного вираження.

Структура ВІ у своєму формальному вираженні виявляється як своєрідна конструкція, утворена двома рівнями комунікативної системи. Перший рівень – це жанрово-композиційна складова системи, яка зорієнтована на проектування мовного жанру інтерв’ю як функціонального об’єкта. Ця складова виявляється у композиційних ланках: “введення в тему”, “експлікування” і “резюмування”. Зазначені композиційні ланки співвідносяться з такими рівнями так званої зовнішньої композиції: *заголовком, вступом, основною частиною і кінцівкою*. Другий рівень – це композиційно-функціонально-стилістична складова системи, яка пов’язана з функціонуванням жанру ВІ, тобто здійснює його внутрішню організацію. Перший і другий рівні підпорядковуються цілісній архітектоніко-мовленнєвій формі діалогу.

У ВІ заголовок виконує специфічні глобальні функції, оскільки об’єднує під однією назвою передачі цілу низку окремих діалогів. Назва циклу телепередач цього жанру суттєво відрізняється від заголовків газетного різновиду інтерв’ю, зокрема, у ній відсутні відомості щодо теми майбутньої бесіди. Заголовок у жанрі ВІ виконує передусім рекламну функцію, закріплюючи за назвою час виходу передачі в ефір, образ ведучого і особливості запрошених (видатні особистості, фахівці з певної галузі, пересічні громадяни тощо). Вступна частина (зачин) ВІ, залежно від предмета обговорення, репрезентована чотирма моделями. Залежно від виконуваної функції, зачин може бути проспективно чи ретроспективно спрямований, констатувальний, оцінний та безоцінний. Структурне компонування елементів основної частини ВІ представлено трьома топікальними конструкціями: *ланцюговою, ланцюгово-блоковою та блоковою*. Найпоширенішою і найприроднішою для жанру ВІ є ланцюгова конструкція, прийнятною – ланцюгово-блокова, невластивою – блокова. Характерною особливістю заключної частини ВІ є її безпосередня залежність від предмета розмови. Заключна частина у жанрі ВІ представлена такими типами висновків (класифікація Л.І. Мацько): *елегантний фінал* (характерний для портретного і проблемного різновидів ВІ), *апелювальний* різновид доцільного висновку (переважає у проблемному різновиді ВІ), *підсумковий* доцільний висновок (властивий переважно інформаційному різновиду ВІ). Схема “зачин – основна частина - кінцівка” забезпечує єдність і цілісність ВІ, а також можливість функціонування цього жанру як незалежної форми комунікації.

Структурні одиниці другого рівня системи (внутрішньої композиції) різними способами забезпечують адекватну передачу інформації і її оптимальне сприйняття. Їх розмежування у структурі ВІ здійснюємо дотримуючись традиційного визначення діалогічної єдності як сукупності двох і більше реплік, пов’язаних відношенням “стимул-реакція”. Зокрема, виділяємо *стимулювальні, реагувальні та реагувально-стимулювальні* групи реплік. У межах першої групи виділяються репліки *звернення-питання, звернення-повідомлення і звернення-спонукання*. Репліка звернення-питання, у свою чергу, вміщує такі

функціональні різновиди: власне питання (комунікативна функція) і метакомунікативні питання (фатична функція). Останні поділяються на уточнювальні (питання-відлуння і питання-перепитування), допоміжні (питання-підказки і експозитивні), риторичні (власне риторичні та етикетні). Власне питання за характером інформації, запит якої здійснюють, поділяються на відкриті (спрямовані і неспрямовані) і закриті (сугестивні, альтернативні і питання, що потребують від співрозмовника чіткого визначення своєї позиції). Репліка звернення-повідомлення, як засіб введення нової або уточнення вже відомої інформації, виступає у жанрі ВІ у різноманітних комбінаціях, поєднуючись з усіма іншими різновидами ініціовальні репліки, містить позитивну, негативну або нейтральну інформацію щодо теми і наближається за частотністю застосування до репліки звернення-питання. Репліка звернення-спонукання здійснює вплив на респондента, безпосередньо або опосередковано закликаючи до фізичної (рухи, жести), психічної (запам'ятовування, розмірковування, негативні чи позитивні емоції) і, передусім, мовленнєвої реакції.

За особливістю лексичного наповнення усне мовлення інтерв'юера, репрезентоване ініціовальною реплікою, слід віднести до розмовно-літературного різновиду, який включає: а) нейтральну лексику, б) розмовну лексику, в) незначну кількість просторічної лексики. Значний прошарок у мовленні учасників передачі становить суспільно-політична та загальнонаукова лексика. Однак навіть в стимулювальних репліках інтерв'юера фіксується підвищена частотність уживання вузькоспеціальних термінів (їх кількісний і якісний склад у передачі залежить від теми діалогу і фаху запрошеного). Подібне явище сприяє поширенню термінологічної лексики серед пересічних громадян завдяки її багаторазовому повторенню і тлумаченню. Таким чином, під впливом телебачення, що здійснює популяризацію спеціальних наукових знань, відбувається збільшення лексичного запасу носіїв мови, підвищення їх освітнього рівня. Інтерв'юер нерідко використовує в ініціовальній репліці неологізми, а прагнення до оригінальної і образної передачі інформації спонукає його до індивідуальної мовотворчості: "... нас чекає спікеріада, прем'єріада, а от потеріада?..." ("СТ"16.04.2002р.). Слова "спікеріада" і "прем'єріада" є неологізмами, за аналогією до яких утворено оказіоналізм "потеріада". Подібні лексеми передають нові семантичні, стилістичні, функціонально-експресивні відтінки, яких немає у загальноновживаних словах, створюють ефект несподіванки. У репліках інтерв'юера фіксуються також неологізми, що є запозиченнями з інших мов, зокрема з англійської. Деякі з таких запозичень стають надзвичайно популярними, наприклад: "Знов у Вас бренд використали?" ("ЗБ"18.02.2004р.). Лексичне наповнення репліки-стимулу вирізняється більшим ступенем клішованості, порівняно з реплікою-реакцією, бо саме на інтерв'юера покладено відповідальність за реалізацію етикетної стратегії, тобто право розпочинати і завершувати діалог, а також обов'язок контролювати його перебіг, повертаючи, у разі потреби, співрозмовника до основної теми бесіди.

Незважаючи на те, що мовлення інтерв'юера у жанрі ВІ має вищий ступінь підготовленості, ніж мовлення респондента, проте і у його репліках спостерігається велика кількість хезитаційних пауз, які зазвичай заповнюються звуками типу [ā], [ē], [ū], [гм], а також різноманітними вставними словами та виразами: *тобто, саме, ось, ну, так би мовити, як би це сказати* тощо. Подібні слова не прикрашають

мовлення, однак постійно зустрічаються навіть в ініціювальних репліках інтерв'юера, заповнюючи проміжки у мовленнєвому потоці. Частки і більшість інших слів-заповнювачів пауз відносяться до так званої міжтематичної лексики і у більшій або меншій кількості зустрічаються в усіх передачах ВІ незалежно від теми розмови. Особливу роль у діалогічній взаємодії відіграють також сигнали підтримки комунікативного контакту, у ролі яких виступають невербальні (міміко-жестові) і вербальні, зокрема лексичні, засоби. Майстерність інтерв'юера залежить від уміння слухати співрозмовника і постійно підбадьорювати його, сигналізуючи про свою увагу і зацікавленість. Найчастотнішими вербальними засобами підтримки контакту інтерв'юером у жанрі ВІ є слова: *так, угу, ага, розумію, чудово, добре, звичайно, цікаво, надзвичайно* тощо. Фіксуються також кількісно та якісно неоднорідні вкраплення жаргонної лексики (“сачкувати”, “суперкласний”, “крутий” тощо). В ініціювальній репліці представлені такі різновиди фразеологічних одиниць: народні (“*мати гаманець за спиною*”), книжні, зокрема парадокси: (“*...будемо чекати чергового скандалу, який стане рушієм розвитку українського мистецтва...*” (“СТ”10.08.2001р.)), фраземи іншомовного походження (“*джентльменська угода*”).

Репліки-реакції відіграють важливу роль у моделюванні діалогічної єдності, визначаючи її кордони і сигналізуючи про комунікативну завершеність діалогічної конструкції. У жанрі ВІ розмежовуються три можливі реакції на репліку-стимул: *позитивна, негативна і невизначена* (коли прийняття рішення відкладається). Позитивну та негативну реакції ілюструють відповідно відповідь-згода і відповідь-незгода, які можуть бути ускладнені коментуванням. Невизначена реакція виявляється у репліці відповіді-коментуванні, яка не містить ані підтримки, ані заперечення поглядів ініціатора мовлення. Негативна реакція на ініціювальну репліку, незважаючи на формальне заперечення стимулу (незгоду зі співрозмовником), є реакцією прийняття, оскільки в результаті як позитивних, так і негативних реактивних реплік реципієнта, комуніканти досягають основної мети діалогічної взаємодії – розуміння позицій одне одного. У зв'язку із завданнями та інтересами учасників ВІ, які вербально виявляються в ініціальних та реактивних репліках, розмежовуються гармонійні та дисгармонійні діалоги. Гармонійний діалог передбачає такі різновиди реагуювальних реплік: відповідь-згода та відповідь-незгода у поєднанні з реплікою-коментуванням або без неї. У зв'язку зі специфікою самого жанру вільного інтерв'ю (а не стандартизованого!) у діалогах переважають ускладнені коментуванням репліки.

Репліка відповідь-згода відіграє надзвичайно важливу роль у створенні мовної тканини гармонійного діалогу. У межах цієї репліки-реакції реалізуються такі види прагматичних значень: згода з думкою, підтвердження, дозвіл, згода виконати прохання. Найчастотнішим стилістично нейтральним висловленням, яке здатне передавати практично усі прагматичні значення згоди, є слово-речення *ТАК*. У жанрі ВІ застосовуються також такі його синоніми-еквіваленти: *безумовно, звичайно, абсолютно, отож, угу, да*. Репліка відповідь-незгода регулює хід інтерв'ю, бере участь у погодженні позицій і виявленні розбіжностей у поглядах його учасників. Найбільшою частотністю застосування при потребі висловлення незгоди характеризується слово-речення *НІ*, яке виражає негативну реакцію у чистому вигляді. Ця лексема

(за підтримки ситуативних показників) здатна передавати увесь спектр прагматичних значень цього різновиду реактивної репліки, зокрема: заперечення, власне незгоду і відмову. Всі перераховані значення об'єднані спільним семантичним компонентом: заперечення істинності деякої повідомленої раніше інформації, констатація неправильності (неприйнятності) висловлення (питання, повідомлення чи спонукання). Репліка-незгода майже завжди ускладнена реплікою-коментуванням, оскільки відсутність аргументації з боку мовця може спровокувати напруження у комунікативних стосунках учасників ВІ. Репліка звернення-коментування виявляється у жанрі ВІ або як ускладнення (у вигляді додаткової аргументації) до інших різновидів реагуючої репліки, або самостійно. Ця репліка виконує аксіологічні, інформативні та корегуючі функції у структурі ВІ. У межах кожного з трьох різновидів ВІ ці функції виявляються неоднаково. У портретному різновиді інтерв'юер повинен надати гостеві можливість для саморозкриття, у зв'язку з чим тут переважають найбільші за обсягом репліки-коментування, що передають оцінку мовцем змісту стимулюючої репліки. У проблемному різновиді ВІ ведучий надає гостеві можливість для якнайповнішого висвітлення власної позиції, тому тут переважають середні за обсягом репліки-коментування, основою метою яких є корекція інформації, що була надана у попередній стимулювальній репліці. Здобуття якомога більшої кількості нової інформації зумовлює зменшення обсягу репліки-коментування в інформативному різновиді вільного інтерв'ю, а також залучення її не лише для спроби уточнити вже відоме, але і для введення якісно нового знання.

У репліках респондентів у жанрі ВІ фіксуються випадки вживання прономіналізованих прикметників *один, певний, відомий, деякий* з метою не називати прямо, а лише натякнути, замовчати, приховати певну інформацію: *"...туди йдуть люди... е... ну... з певними проблемами економічними..."* ("СТ"22.11.2000р.), *"...стали до керма деяких політичних структур..."* ("СТ"23.05.2002р.). У реагуючих репліках діячів науки і освіти більше, ніж у мовленні інших груп респондентів, представлені історизми (*"сувій", "передпарламент"*), а також реактивована лексика (*"злука", "остарбайтер"*). Мовлення респондентів усіх груп насичене лексичними новотворами, зокрема: неологізмами (*"консалтинговий центр", "ГУУАМ"*), потенційними словами (*"однотомність", "телебудування"*) та оказіоналізмами (*"храм-писанка", "школа-оболонка", "державоздійснення"*). Співвідношення зниженої (жаргонної та просторічної) лексики у різних учасників ВІ неоднакове. Найбільший за чисельністю шар названої лексики фіксується у мовленні діячів культури і мистецтва, а також державних, політичних і громадських діячів. Це пов'язане з потребою надати висловленню певного експресивного та емоційного заряду. Не зафіксовано жодної жаргонної лексеми у мовленні діячів науки і освіти. Просторічна лексика вживається учасниками ВІ переважно як вияв певного ставлення до предмета розмови, відповідного емоційного стану (*"політикани", "паскудити", "дурнувата поліція", "дурні гроші"*) або при потребі надати відповідну характеристику описуваному явищу (*"простак", "неотеса", "тварюка"*). З-поміж жаргонізмів особливою частотністю уживання відрізняються такі лексеми: *"крутий", "чисто", "понса", "понти"* тощо.

Зацікавленість ЗМІ у встановленні мовленнєвого та емоційного контакту з максимально широким колом адресатів орієнтує учасників телепередач на масову, а не на елітну мовну компетенцію.

Безпосередній характер комунікації у прямому ефірі зумовлює наповнення репліки-реакції фразеологічними одиницями, значну кількість яких становлять афористичні вислови, що переважають у мовленні діячів культури і мистецтва та наукових діячів (“...музей – невеличка краплина, в якій можна побачити цілий океан...” (“СТ”17.05.2002р.)), серед них іноді трапляються парадокси (“...був колись час, це звучить парадоксально, коли часу не було...” (“СТ”26.04.2001р.)), фіксуються також поодинокі випадки вживання книжних (урочисто-піднесених) (“...честь їм і хвала...”) і, навпаки, просторічних фразем (“поставити свою людину”, “залізти у кишки”, “як таргани гризуться”), а також трансформованих фразеологізмів і літературних цитат (“...з усіх мистецтв для нас найважливішим є... фуриет...” (“СТ”08.11.2001р.)). Останні разом з афоризмами покликані посилити прагматичний ефект від репліки і втілити у досконалії і лаконічній мовній формі суспільно значущу інформацію.

Як реагувально-стимульовальні кваліфікуємо репліки комунікантів, що сполучають мовленнєву реакцію на екстралінгвістичну чи комунікативну ситуацію та наявну мовну дію, яка, у свою чергу, виявляється в одному з різновидів репліки-стимулу (питанні, спонуканні, повідомленні):

Р.: (...)якщо він тільки використовує трибуну для пропаганди своїх цілей та ідей. // То до якого часу він їх може пропагувати?

І.: Доки вони не стануть набуттям цілого суспільства. (“СТ”22.11.2000р).

Окрім зазначених різновидів реагувальних реплік, першу частину реактивно-стимульовальної репліки можуть становити також одиниці мовленнєвого етикету, найуживанішими з яких у жанрі ВІ є мовні формули подяки, вітання та вибачення:

Р.: Так. Ювілей. Чотирнадцятого вересня був. Так.

І.: Зі святом! // Як Ви вважаєте, до того часу Верховна Рада прийме закон “Про Фонд державного майна”? (“СТ”12.08.2001р.).

Реагувально-стимульовальні репліки сигналізують про можливість переходу ініціативи від одного учасника комунікативного процесу до іншого, а отже, свідчать про можливість зміни співрозмовниками комунікативних ролей.

У **третьому розділі** – **“Особливості мовно-комунікативної організації жанру вільного інтерв’ю”** – встановлено реєстр комунікативних стратегій і тактик, що застосовуються комунікантами у жанрі ВІ, а також з’ясовано особливості їх мовного вираження, виявлено специфіку мовленнєвої взаємодії та особливості статусно-рольових відношень між учасниками комунікації в інформаційному, портретному і проблемному різновидах ВІ.

Процес спілкування у ВІ спрямований на пошук консенсусу, і вплив мовця, відповідно, скерований на раціональну сферу психіки адресата. Жанр ВІ становить аргументативний різновид телевізійного дискурсу на протиположний дискурсу мовленнєвої агресії (у термінах О.В. Фадєєвої), а отже, враховує право будь-кого з

комунікантів на незгоду, і може бути кваліфікований як нежорсткий спосіб мовленнєвого впливу (Г.М. Сагач). Мовленнєва взаємодія у жанрі ВІ відбувається за допомогою відповідного тактико-стратегічного комплексу, зумовлюється статусно-рольовими відношеннями комунікантів та відповідними типами мовних особистостей співрозмовників, а також мовленнєвою активністю учасників комунікативного процесу.

Під стратегією у жанрі ВІ розуміється оптимальна реалізація інтенцій мовця, спрямована на досягнення конкретної мети спілкування, узгоджена з особистісними (статусно-рольовими і психологічними) характеристиками співрозмовника і зумовлена комунікативним досвідом, який передбачає підпорядкування законам і нормам відповідної (у даному випадку - телевізійної) сфери комунікації і конкретно змодельованої ситуації спілкування. Тактика мовленнєвого спілкування у жанрі ВІ визначається як одна або кілька мовленнєвих дій, метою яких є здійснення впливу на партнера по комунікації на певному етапі діалогічної взаємодії.

У жанрі ВІ як респондент, так і інтерв'юер можуть застосовувати конфліктні і неконфліктні різновиди тактик. Зокрема, виділяються такі стратегії і тактики **інтерв'юера**:

- **етикетна стратегія**, що виявляється у тактиках презентації (типовими мовними формулами цієї тактики є: “*наш (сьогоднішній) гість*”, “*мій (сьогоднішній) співрозмовник*”), відкриття (типовими мовними формулами у жанрі ВІ є: “*добрий день*”, “*вітаю Вас*”), підтримки (тактику репрезентують уточнювальні, допоміжні та риторичні різновиди метакомунікативних питань, а також згода інтерв'юера, виражена лексемами “*угу*”, “*так*”, що виконує метакомунікативну функцію) і завершення (типовими мовними формулами є: “*на все добре*”, “*до побачення*”) мовленнєвого контакту;

- **стратегія запиту інформації**, яка представлена тактиками прямого (виражена ініціювальною реплікою-питанням відкритого або закритого типу) та непрямого (втілюється у зверненні-повідомленні і виявляється у формі припущення, побажання або цитування) запиту інформації;

- **стратегія корекції наданої інформації**, репрезентована тактиками уточнення (виявляється за допомогою питань-перепитування), узагальнення (початковими маркерами якої є лексеми “*отже*”, “*тобто*”) і конкретизації (для якої типовими є питання на зразок: “*чому саме?*”, “*для чого саме?*” тощо);

- **стратегія топікального контролю**, представлена тактикою підтримки і розвитку теми, тактикою наполягання на відновленні попередньої теми (застосовується у тих випадках, коли респондент випадково або навмисне відхиляється від основної теми): “*Ми з Вами про картини розмовляли...*”, “*Повертаючись до механізму політичної відповідальності...*”, а також тактикою зміни теми (коли зміст запиту не продовжує ані попередню ініціювальну репліку інтерв'юера, ані репліку-реакцію респондента);

- **стратегія позитивної самопрезентації**, що її ілюструють неконфліктні тактики маскування (інтерв'юер намагається приховати або асиметрію у знаннях, або намір змусити респондента говорити на небажану для нього тему), посилання (типовим маркером цієї тактики є дієслово “казати” у різних граматичних формах: “*завжди кажуть*”, “*Ви мені сказали*”), натякання (застосовується для того, щоб

викликати у співрозмовника і глядачів певні асоціації, створити умови для здогадування, не розкриваючи справжніх намірів: *“Я думаю, що настав час поставити заключний акорд...”* (“ЗБ”09.08.2002р”), запобігання (мовленнєві дії інтерв’юера спрямовані на те, щоб не допустити, заздалегідь відвернути небажане або некоректне висловлення партнера), а також конфліктні – тактика іронізування (застосовується з метою насмішки, глузування над співрозмовником, оскільки твердження інтерв’юера набуває протилежного (до буквального) значення: Р.: (...)робимо для того, щоб кожному знайти свій шлях у краще і вічне... І.: у кращий світ. Але не будемо про сумне. Чому Ви не пішли в депутати? (“СТ” 17.05.2002р.”)), тактика провокування (мета – навмисне створення конфліктної ситуації, яка б змусила респондента виявити емоції, розповісти подробиці; як провокативні кваліфікуються репліки інтерв’юера, що стосуються зовнішності, віку, родичів та друзів, освіти, професійної відповідності, обізнаності тощо: *“Як це? Ви – віце-президент Академії мистецтв України – і не бачили?”* (“СТ” 10.08.2001р.); *“Як це Ви не можете переконати свого кума, щоб він не їхав до Канади, що він повинен працювати тут, на свою країну?”* (“СТ” 18.09.2001р.)).

Прагнучи справити враження на телеглядача, інтерв’юер балансує на межі гармонійного і дисгармонійного різновиду діалогічної взаємодії. Переважна більшість стратегій і тактик інтерв’юера орієнтовані на співробітництво з респондентом і мають на меті спільне вирішення завдань інформування та впливу на глядача.

Респондент у жанрі ВІ для реалізації своїх намірів використовує наступні тактики і стратегії ведення діалогу:

- **стратегію інформування** (неконфліктні: тактики повної (респондент надає вичерпну інформацію з усіх піднятих в ініціювальній репліці проблем) і неповної відповіді (виявляється у частковому висвітленні факту щодо якого здійснено запит); конфліктні: тактики ухиляння від відповіді (ігнорування інтерв’юентом змісту стимулювальної репліки, що виявляється у нечіткій, дуже загальній відповіді) переадресування запиту (застосовується, якщо респондент не хоче брати на себе відповідальність за надану інформацію, якщо відомості, запит яких здійснюється, можуть зашкодити його репутації або якщо мовець вважає, що компетентніше може відповісти інша людина: *“... я думаю, що це запитання до прем’єр-міністра і до Президента...”* (“СТ”26.01.2001р.)), посилання на власну некомпетентність (респондент повідомляє про свою необізнаність, але не вказує до кого саме слід звернутися за необхідною інформацією: *“Мені важко коментувати, оскільки я не володію інформацією...”* (“СТ” 27.02.2001р.); *“Я не знаю про ці секрети, оскільки тільки в понеділок приступив до роботи після відпустки...”* (“СТ” 26.01.2001р.)), ігнорування запиту (респондент навмисно не помічає ініціювальної репліки співрозмовника), відмови від відповіді: *“Я не буду про це більше розказувати...”* (“СТ”31.01.2001р.), *“Це питання, на яке я (...) не можу дати конкретної відповіді...”* (“ЗБ”05.05.2003р.));

- **стратегію топікального контролю** (неконфліктні: тактики підтримки і розвитку теми (ілюструє прийняття ініціювальної репліки і свідчить про гармонійний розвиток діалогу) та корекції теми

(полягає в уточненні, перефразуванні стимулювальної репліки: “*Давайте говорити трохи інакше...*”); конфліктні: тактика зміни теми (виявляється у пропозиції поговорити на актуальнішу, цікавішу, важливішу, на думку респондента, тему: “*Я скажу Вам про інше...*”, “*Давайте краще поговоримо про...*”);

- **стратегію позитивної самопрезентації** (неконфліктні: іронізування (застосовується респондентом з метою поглузувати з якого-небудь явища, підкресливши його негативні риси, на які інтерв'юер не звернув увагу: “*(...) от як сформульовано про рівну доступність освіти, то можна було б назвати розділ: “Про рівну недоступність” (“СТ”16.10.2001р.)*), натякання (респондент висловлює свою думку не прямо, а лише створює умови для здогадування: “*...от я буваю на цвинтарі і буваю на заводі – і в мене одне і те саме враження...*” (“ЗБ”21.05.2002р.)), комунікативно значущого мовчання (ця тактика зазвичай містить внутрішню згоду респондента зі змістом стимулювальної репліки і, водночас, небажання давати будь-які коментарі щодо висловленого); конфліктні: перехоплення ініціативи (полягає у цілеспрямованих мовних діях, мета яких – захопити лідерство, встановити контроль над комунікативним процесом), випередження можливого питання інтерв'юера (виявляється у питаннях, що їх ставить і на які одразу ж відповідає респондент:

I.: *А хтось їх (списки загиблих у Бабиному Яру –Д.Г.) підписував?*

P.: *Вони були засвідчені підписами тих інспекторів, які проводили роботу – це по-перше. А по-друге, чому їх так довго шукали в архівах? Справа в тому, що в отисі вони були зазначені як списки людей, вивезених до Німеччини (...)* (“СТ”28.09.2001р.).

Найбільшою мовленнєвою активністю вирізняються учасники проблемного та інформаційного різновидів ВІ, найнижчою – учасники портретного різновиду. Порівняння середнього об'єму реплік респондентів, об'єднаних у відповідні групи за сферою діяльності, дає підстави твердити, що репліки діячів у галузі науки і освіти є найбільш лаконічними, у той час як обсяг реплік діячів культури і мистецтва свідчить про наближення мовлення цієї категорії респондентів до монологічного. Однак слід наголосити, що діячів у галузі культури і мистецтва частіше за все запрошують для участі у портретному різновиді ВІ, меншою мірою – у проблемному, і дуже рідко – в інформаційному, а специфіка портретного різновиду ВІ передбачає відведення більшої кількості часу для висловлення респондента. Середній обсяг реплік групи, що об'єднує державних, політичних і громадських діячів наближається до обсягу реплік групи діячів у галузі науки і освіти.

Штучно створене місце комунікації (телестудія), мета, що полягає у здобутті інформації за посередництва обізнаного співрозмовника, систематичне чергування мовленнєвих ходів (реплік) комунікантів, а також первинна фіксація відповідних комунікативних ролей за учасниками діалогу, їх нерівний комунікативний статус, дозволяють відносити ВІ до інституційного типу дискурсу. Діалоги у жанрі ВІ, залежно від розподілу і зміни комунікативних ролей під час мовленнєвої взаємодії, поділяються на: 1) діалог, у якому “ведучим” є інтерв'юер, а респондент – “веденим”; 2) діалог, у якому з часом “ведучим” стає респондент, а інтерв'юер – “веденим”; 3) діалог, у якому роль “ведучого” постійно

переходить від одного партнера по комунікації до іншого. Первинно роль “ведучого” закріплена за інтерв’юером, але, як свідчить аналізований матеріал, респондент може перехопити лідерство, застосовуючи відповідні тактики ведення діалогу, зокрема: тактику зустрічного питання, тактику зміни теми, тактику випередження можливого питання, а також тактику перехоплення ініціативи у веденні діалогу. Найбільшу кількісну групу становлять інтерв’ю, здебільшого портретного різновиду, з традиційним розподілом ролей між комунікантами. Дві передачі інформаційного різновиду та чотири – проблемного ілюструють діалоги, у яких роль “ведучого” постійно переходить від одного партнера по комунікації до іншого. Одна передача проблемного різновиду є прикладом поступового захоплення респондентом ролі “ведучого”.

З’ясування структурних і мовно-комунікативних параметрів жанру вільного телеінтерв’ю відкриває перспективи подальших досліджень, що можуть відбуватися у таких напрямках, як моделювання структури телевізійного дискурсу, встановлення його видів і жанрів, розмежування типів учасників (оскільки їхні мовні характеристики обов’язково відображаються у типових моделях реалізації відповідного різновиду телевізійного діалогічного дискурсу), а також у сфері стилістичного вдосконалення телевізійного мовлення.

У **висновках** підсумовано результати виконаного дисертаційного дослідження та окреслено перспективи подальших досліджень.

Додатки включають: сім передач, що ілюструють жанрові різновиди, специфіку тематичної побудови, особливості реплікування та лексико-фразеологічне наповнення діалогів у жанрі вільного телеінтерв’ю (А); три передачі, що ілюструють особливості розподілу і зміни комунікативних ролей під час діалогу у жанрі вільного телеінтерв’ю (Б).

Загальний обсяг дисертації 353 сторінки (із них основний текст дослідження – 204 сторінки); список використаних літературних джерел становить 239 найменувань, список джерел ілюстративного матеріалу – 75 позицій.

Висновки

Телевізійний дискурс – це процес комунікації реалізований засобами телебачення із урахуванням інтра- та екстралінгвістичних чинників. Під діалогічним дискурсом як особливою складовою системи телевізійного дискурсу розуміється мовленнєва взаємодія двох учасників комунікації за допомогою вербальних та інших знакових комплексів в офіційній ситуації спілкування в умовах, змодельованих телебаченням. Телевізійний діалог за ступенем підготовленості поділяється на підготовлений, напівпідготовлений і побутовий. Абсолютно непідготовленого телевізійного діалогу бути не може, бо ситуація завжди буде змодельована телебаченням. Він є напівпідготовленим різновидом телевізійного діалогу, оскільки існує попередня домовленість між співрозмовниками щодо теми і основного кола питань.

Зміст телевізійного діалогу формується шляхом інтеграції мовних та позамовних чинників. Позамовне середовище стосовно системи телевізійного дискурсу визначається як сукупність взаємодіючих складових інтра- та екстралінгвістичного контекстів, як переплетення психологічних, фізіологічних, соціальних, культурних, когнітивних та інших факторів, які постійно змінюються і зумовлюють мовленнєву діяльність комунікантів. Спостереження щодо ролі вербальних і невербальних засобів у жанрі ВІ дозволяє виділити такі аспекти їхньої взаємодії як дублювання, заміщення, акцентування, регулювання і суперечність.

Специфіка телевізійного інтерв'ю як жанру виявляється в тому, що факт, подія та їхнє суспільне значення висвітлюються через повідомлення, думки та судження співрозмовника, який є спеціалістом у відповідній галузі і володіє актуальною інформацією. Різноманітність видових форм телевізійного інтерв'ю пояснюється специфічними вимогами досліджуваного типу дискурсу, наслідком яких є моделювання телебаченням відповідної намірам комунікативної ситуації. У виділених інформаційному, портретному та проблемному різновидах ВІ факти підпорядковуються логіці розкриття теми, яка виявляється у принципі монтування підготовлених і виникненні спонтанних питань, у способі внутрішнього розвитку думки та у динаміці самого процесу спілкування.

Внутрішня єдність ВІ ґрунтується на динамічній взаємодії його складових компонентів. Виділяються, зокрема, такі різновиди зачинів: проспективно і ретроспективно спрямовані, констатувальні, оцінні і безоцінні. Структурне компонування основної частини ВІ підпорядковане завданню ефективного й адекватного інформування і представлене ланцюговою, блоковою та ланцюгово-блоковою топікальними конструкціями. Заклучна частина у жанрі ВІ представлена такими типами висновків: елегантний фінал (характерний для портретного і проблемного різновидів ВІ), апелювальний різновид доцільного висновку (переважає у проблемному різновиді ВІ), підсумковий доцільний висновок (властивий переважно інформаційному різновиду ВІ). Будь-яка модель заключної частини формує впливову спрямованість структурної організації ВІ і має на меті підведення композиційного підсумку телевізійного діалогу. Структурні параметри внутрішньої композиції ВІ забезпечують адекватну передачу інформації та її оптимальне сприйняття. У складі ВІ виділяються стимулювальні, реагувальні й реагувально-стимулювальні групи реплік. Розмежування зазначених різновидів реплік спирається на функціональні особливості ВІ як колективного інформаційного мовленнєвого утворення. Репліка-стимул має на меті привернути увагу партнера по комунікації, спонукати його одночасно і до сприйняття інформації, і до мовленнєвої дії у відповідь. Одна стимулювальна репліка може вміщувати такі різновиди як питання, повідомлення та спонукання або виявлятися у якомусь одному, репліка-реакція може містити лише згоду і коментування чи відмову і коментування або виявлятися у якомусь одному різновиді. Реагувально-стимулювальні репліки поєднують у собі реакцію та стимул, тобто свідчать про можливість переходу ініціативи від одного учасника діалогу до іншого і є специфічною особливістю жанру ВІ.

Лексичні і фразеологічне наповнення репліки-стимулу надзвичайно різноманітне. Найбільший прошарок становить нейтральна і розмовна лексика, однак фіксуються випадки вживання інтерв'юером

стилістично зниженої лексики, запозиченої, здебільшого, з молодіжного сленгу. Фіксується залучення до ініціувальної репліки значної кількості фразеологічних одиниць з метою збільшення емоційного впливу на співрозмовника і телеглядача. Мовлення інтерв'юера у жанрі ВІ тяжіє до афористичності, про що свідчить значна кількість влучних і несподіваних суджень. Лексико-фразеологічні засоби, вживані інтерв'юером у стимулювальній репліці, покликані надати телевізійному діалогу невимушеності, природності, інтимізувати мовлення, підвищивши у такий спосіб його впливовість. Репліка відповідь-згода покликана підтверджувати істинність інформації, представленій в ініціувальній репліці. Найчастотнішими різновидами прагматичних значень згоди, вживаних у жанрі ВІ, є: підтвердження, дозвіл, згода з думкою, згода виконати прохання. Цей різновид реактивної репліки є найбільш бажаним комунікативним результатом діалогічної взаємодії. Репліка відповідь-незгода у жанрі ВІ репрезентована наступними різновидами прагматичних значень: заперечення, власне незгода і відмова. Комунікативною метою цієї репліки є регулювання ходу інтерв'ю і виявлення розбіжностей у поглядах його учасників. Реактивна репліка-коментування у випадках самостійної реалізації залежно від функції поділяється на репліки, які передають оцінку мовцем ініціувальної репліки, корегують надану інформацію, розвивають пропоновану тему, і репліки, що змінюють тему.

Лексичне наповнення репліки-реакції у ВІ залежить від теми, тому переважають номінації, закріплені за відповідними сферами суспільного життя. У мовленні діячів науки і освіти переважають історизми, раективована лексика. Мовлення респондентів усіх груп насичене лексичними новотворами. Найбільший за чисельністю пласт зниженої (жаргонної та просторічної) лексики фіксується у мовленні діячів культури та мистецтва, а також державних, політичних і громадських діячів. Не зафіксовано жаргонної лексики у мовленні діячів науки і освіти. Безпосередній характер комунікації у прямому ефірі зумовлює наповнення репліки-реакції фразеологічними одиницями, афористичними висловами, фіксуються також поодинокі випадки вживання книжних (урочисто-піднесених) і просторічних фразем, а також трансформованих фразеологізмів і літературних цитат. Реактивно-стимулювальні репліки (такі, що містять одночасно реакцію на попереднє висловлення та ініціюють наступну репліку партнера по комунікації) є саме тим різновидом реплік, який відрізняє жанр вільного інтерв'ю від стандартизованого. Наявність цього різновиду сигналізує про можливість зміни комунікативних ролей в процесі спілкування.

Кількісні показники застосування інтерв'юером відповідних стратегій і тактик у різновидах жанру ВІ свідчать про перевагу вживання тактики прямого запиту інформації у інформаційному різновиді ВІ, а тактики непрямого запиту інформації – у портретному. З-поміж тактик стратегії топікального контролю найбільша кількість уживань тактики підтримки і розвитку теми відзначається у портретному різновиді ВІ, тактика зміни теми переважає у проблемному, а тактика наполягання на відновленні теми - в інформаційному різновиді ВІ. Кількісну перевагу застосування відповідних тактик стратегії корекції одержаної інформації фіксуємо в інформаційному різновиді ВІ, де найпопулярнішою виявилась тактика уточнення інформації. Серед тактик стратегії позитивної самопрезентації в портретному різновиді ВІ

переважають тактики провокування і натякання, меншою мірою представлені тактики іронізування, посилення та маскування, і лише один раз інтерв'юер вдається до тактики запобігання. У проблемному різновиді інтерв'юер надає перевагу тактикам провокування та іронізування, а показник застосування тактики натякання найнижчий, порівняно з іншими різновидами ВІ. І, навпаки, найвища кількість застосувань тактики натякання – в інформаційному різновиді, друге місце займає тактика провокування, третє – іронізування, четверте – маскування, а тактика запобігання взагалі не представлена.

Респонденти у жанрі ВІ надають перевагу таким тактикам стратегії інформування: в інформаційному різновиді – неконфліктній тактиці повної відповіді на запит і конфліктним тактикам ухилення від відповіді та посилення на власну некомпетентність; у проблемному різновиді – неконфліктній тактиці неповної відповіді на запит і конфліктними тактиками ухилення від відповіді та ігнорування запиту; у портретному різновиді – неконфліктній тактиці повної відповіді та конфліктній тактиці зустрічного питання. Особливості мовної поведінки респондента в діалозі визначають такі тактики стратегії топікального контролю: в інформаційному різновиді – неконфліктна тактика підтримки і розвитку теми та конфліктна тактика зміни теми; у портретному – неконфліктна тактика підтримки і розвитку теми; у проблемному різновиді фіксується середній показник частотності застосування респондентом тактик цієї стратегії. Маючи на меті справити позитивне враження на глядача і співрозмовника, респондент надає перевагу таким тактикам стратегії позитивної самопрезентації: в інформаційному різновиді – неконфліктній тактиці натякання і майже не вдається до конфліктних тактик; у проблемному різновиді – навпаки, респондент практично не застосовує неконфліктні тактики, натомість вдається до конфліктних тактик випередження можливого питання і перехоплення ініціативи у веденні діалогу; у портретному різновиді – неконфліктній тактиці іронізування і конфліктній тактиці випередження можливого питання. Комуніканти у жанрі ВІ намагаються у яскравій, виразній формі розповісти про відомі їм факти, використовуючи мовні ресурси різних рівнів, а також стилістичні одиниці (тропи, фігури). Всі ці засоби передають ставлення мовців до наданої інформації, виявляють індивідуальні риси автора повідомлення, його образне осмислення тієї або іншої події. Лексичну основу будь-якого різновиду телевізійного діалогічного дискурсу складають слова, що мають нейтральне стилістичне забарвлення, але загальна тенденція до збільшення частотності вживання стилістично зниженої лексики, а також суржику, є сигналом про потребу посиленої уваги і контролю комунікантами власного мовлення.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. *Денискіна Г.О.* До питання про мовні жанри телеінтерв'ю // Наука і сучасність.: Зб. наук. праць НПУ імені М.П. Драгоманова. – К.: Логос, 2001. – Т. XXVI. – С. 203-209.
2. *Денискіна Г.О.* Екстралінгвістичні та інтралінгвістичні чинники в спонтанних діалогічних текстах телевізійного дискурсу // Система і структура східнослов'янських мов: До 70-річчя з дня народження М.М.

Пилинського: Зб. наук. праць / Редкол.: В.І. Гончаров (відп. ред.) та ін. – К.: ТОВ “Вид-во “Знання України”, 2002. – С.251-257.

3. *Денискіна Г.О.* Телевізійне мовлення в світлі лінгвістики тексту і аналізу дискурсу // *Культура народів Причорномор'я*. – Симферополь. – 2002. – №31. – С.180-187.

4. *Денискіна Г.О.* Стилiстично знижена лексика у мовленні учасників телеiнтерв'ю (на матерiалі передач 2000-2001рр.) // Система і структура схiднослов'янських мов: Сучасні тенденції розвитку слов'янських мов: Зб. наук. праць / Редкол.: В.І. Гончаров (відп. ред.) та ін. – К.: ТОВ “Вид-во “Знання України”, 2003. – С.147-153.

5. *Денискіна Г.О.* Композиційні особливості вільного телеiнтерв'ю (на матерiалі передач 2000-2003рр.) // *Укр. мова і літ. в школі*. – №5. – 2004. – С.62-65.

6. *Денискіна Г.О.* Реактивні та реактивно-стимулюючі репліки у структурі ВІ (на матерiалі телепередач 2000-2004рр.) // *Українська мова*. – №1. – 2004. – С.68-90.

7. *Денискіна Г.О.* Стратегія позитивної самопрезентації iнтерв'юера в жанрі вільного телеiнтерв'ю (на матерiалі передач 2000-2004рр.) // *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна: Сер.: Філологія*. – Вип. 42 (№632) – X., 2004. – С.432-435.

8. *Денискіна Г.О.* Стратегії респондента, реалізовані у жанрі вільного телеiнтерв'ю (на матерiалі передач 2000-2004рр.) // Система і структура схiднослов'янських мов: До 60-річчя наукової і педагогічної діяльності професора М.Я. Брицина: Зб. наук. праць. – К.: Знання України, 2004. – С.292-299.

АНОТАЦІЯ

Денискіна Г.О. Структурні і комунікативні параметри жанру вільного інтерв'ю (на матеріалі телепередач 2000-2004рр.). – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2005.

Дисертацію присвячено дослідженню структурних і комунікативних параметрів жанру вільного телеiнтерв'ю на матерiалі передач, що вийшли у прямий ефір в період з 2000 по 2004 рр.

У роботі з'ясовано системні властивості діалогічного телевізійного мовлення з позицій лінгвістики тексту й аналізу дискурсу. Телевізійне діалогічне мовлення кваліфікується як дистанційне, ідеологічно зв'язане, реалізоване у специфічних студійних умовах, спрямоване на розосередженого кількісно невизначеного адресата і застосовуване ЗМІ з метою впливу на думки і вчинки масової аудиторії. Виявлено роль і специфіку діалогу в структурі телевізійного дискурсу. Визначено місце вільного інтерв'ю серед діалогічних жанрів телевізійного дискурсу. Описано структурні параметри жанрово-композиційної системи вільного інтерв'ю та розкрито роль позамовних чинників у функціонуванні досліджуваного різновиду телевізійного дискурсу. На основі аналізу фактичного матеріалу встановлено основні типи реплік та

проаналізовано особливості їх мовного вираження. Виявлено і описано параметри комунікативної взаємодії учасників комунікації в інформаційному, проблемному та портретному різновидах жанру вільного інтерв'ю. Досліджено особливості статусно-рольових відношень між комунікантами в жанрі вільного телеінтерв'ю та мовні засоби їх вираження.

Ключові слова: діалогічний дискурс, інтенція, інституційний дискурс, комунікативна роль, стратегія, тактика, екстра- та інтралінгвістичні чинники.

АННОТАЦІЯ

Денискина А.А. Структурные и коммуникативные параметры жанра свободного интервью (на материале телепередач 2000-2004гг.). – Рукопись. Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2005.

Диссертация посвящена исследованию структурных и коммуникативных параметров жанра свободного телеинтервью на материале передач, которые вышли в прямом эфире в период с 2000 по 2004 год.

В работе определены системные особенности телевизионной диалогической речи с позиций лингвистики текста и анализа дискурса. Телевизионная диалогическая речь квалифицируется как дистанционная, идеологически связанная, реализуемая в специфических студийных условиях, направленная на рассредоточенного количественно неопределимого адресата и используемая СМИ с целью воздействия на сознание и поступки массовой аудитории. Диалог в структуре телевизионного дискурса формируют: коммуникативная ситуация, интенция коммуникантов и структурно-коммуникативные параметры жанра. Диалогичность телевизионного дискурса реализуется не только в определенных жанровых формах, но и связана с взаимодействием в пространстве телевизионных СМИ разных сознаний, смысловых позиций, культур. Специфика жанра телевизионного интервью проявляется в том, что факт, событие и их социальное значение освещается через сообщения, умозаключения и суждения собеседника, который является специалистом в соответствующей области и обладает актуальной информацией по теме интервью. Жанр свободного интервью в зависимости от предмета обсуждения подразделяется на: информационное интервью (цель – получение актуальной информации посредством авторитетной личности – носителя этой информации), портретное интервью (цель – всестороннее освещение приглашенной выдающейся личности), проблемное интервью (цель – обсуждение разнообразных аспектов (позитивных и негативных) какого-либо явления, события или факта).

Детальное изучение специфики жанра свободного интервью позволяет выделить такие составляющие первого уровня его структуры, как “название”, “введение в тему”, “эксплицирование” и “резюмирование”, которые соотносятся с традиционными уровнями так называемой внешней композиции

(заголовком, введением, основной частью, концовкой). Второй уровень связан с непосредственным функционированием жанра и осуществляет его внутреннюю организацию. В составе свободного интервью выделяются реплики-стимулы, реплики-реакции и реактивно-стимулирующие реплики. Одна реплика-стимул может совмещать такие подвиды стимулирующей реплики, как вопрос, сообщение и побуждение либо реализовываться в каком-либо одном, реплика-реакция может совмещать согласие и комментирование либо отказ и комментирование, или реализовываться в какой-то одной разновидности. Реактивно-стимулирующие реплики совмещают реакцию и стимул, то есть сигнализируют о возможности перехода инициативы от одного участника диалога к другому и являются специфической особенностью жанра свободного интервью. В работе исследуются особенности языкового наполнения всех типов реплик.

В жанре свободного телеинтервью коммуниканты для реализации собственных интенций, а также с целью воздействия на зрителя используют как конфликтные, так и неконфликтные речевые ходы и приемы. В диалогах выделяются следующие стратегии и тактики интервьюера: этикетная стратегия (тактики презентации, открытия, поддержки и завершения речевого контакта), стратегия запроса информации (тактики прямого и непрямого запроса), стратегия коррекции полученной информации (тактики уточнения, обобщения и конкретизации), стратегия топикального контроля (тактики поддержки и развития темы, настаивания на возобновлении предыдущей темы, а также смены и коррекции темы), стратегия позитивной самопрезентации (неконфликтные тактики: маскировки, ссылки, намек, предотвращения; конфликтные тактики: иронии и провоцирования). Большинство стратегий и тактик участников диалогического дискурса в жанре свободного интервью ориентированы на сотрудничество и направлены на совместное решение задач, связанных с информированием и воздействием на зрителя.

Ключевые слова: диалогический дискурс, интенция, институционный дискурс, коммуникативная роль, стратегия, тактика, экстра- и интралингвистические факторы.

SUMMARY

Deniskina A.A. Structural and communicative parameters of the free television interview genre based on TV programs in 2000-2004. – Manuscript.

Thesis for a Degree of Candidate of Philological science by the speciality 10.02.01 – the Ukrainian Language.
- Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2005.

The dissertation is dedicated to the research of structural and communicative parameters of the free television interview genre based on TV live transmitted programs in 2000-2004.

The system characteristics of television dialogical speech from the position of text linguistics and discourse analysis are considered in this thesis. Television dialogical speech is qualified as remout, ideologically connected, realized under specific live-studio conditions and directed to an dispersed, numerically indefinable addressee and used by mass media with the purpose of influence on thinking and acting of mass audience. The role and specific character of dialog in the structure of the television

discourse is displayed. The place of the free interview among dialogical genres of television discourse is defined. Structural parameters of genre-compositional system of the free interview and the role of non-lingual factors for the functioning of investigated sort of television discourse are described. The general types of remarks are determined on the basis of facts analysis and characteristics of their speech expressions are analyzed. The parameters of communicative cooperation of communication participants in the informational, problem and portrait genre variety of the free interview are displayed and described. The characteristics of status-role relations between interlocutors in the genre of the free television interview and the speech expression capabilities are researched.

Key words: dialogical discourse, intension, institutional discourse, communicative role, strategy, tactics, extra- and intralinguistical factors.